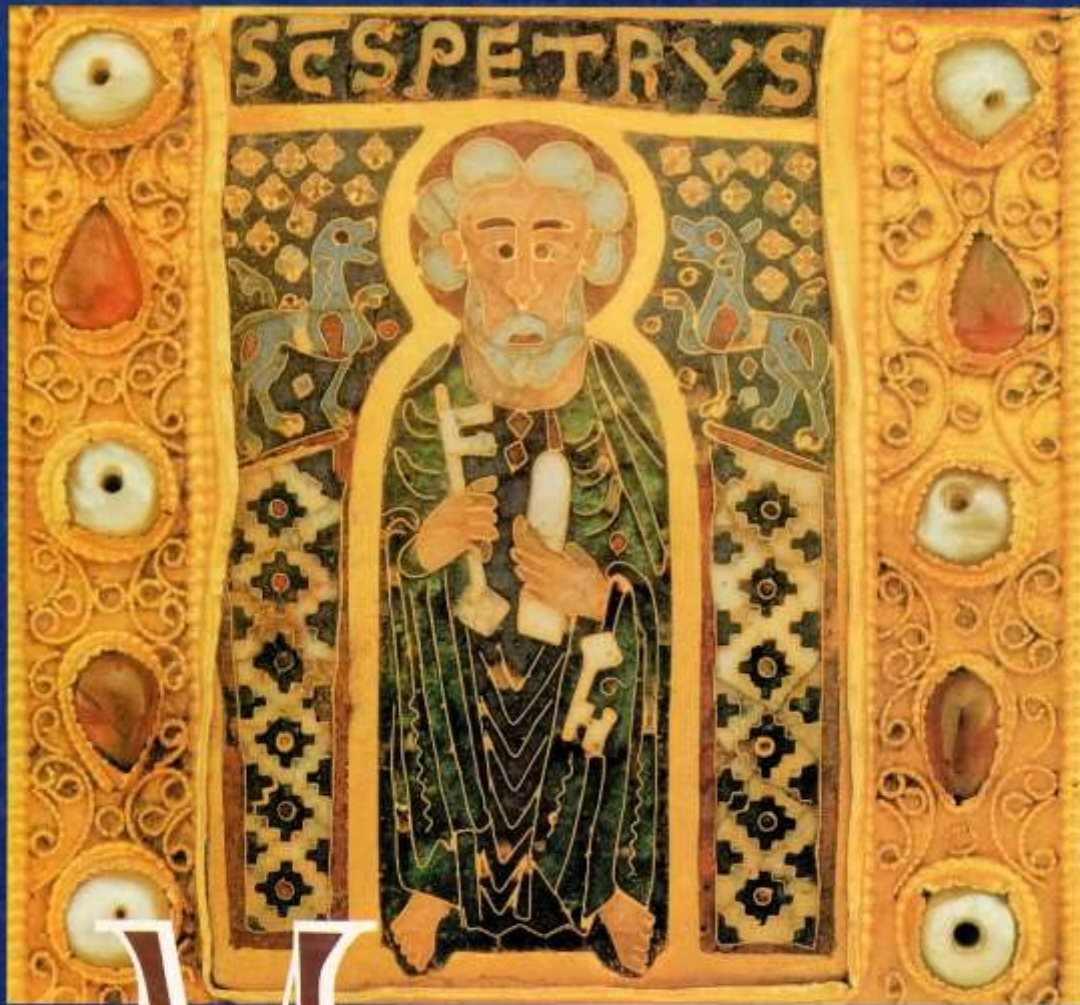

Kristó Gyula

MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNETE

895–1301

OSIRIS

A László III. törvénykönyvével lényegében egykorú, 1075. évi garamszentbenedeki oklevélben Géza király uralkodói határozattal rendelte el, hogy „minden kóborló és menekülő, akár ember, akár igásmarha, akár bármilyen állat legyen, ha a monostorba vagy a familia közé vagy [Garam]Szentbenedek állatai közé menne, azokon ne bírjon hatalommal sem a király, sem a herceg, sem bármilyen ispán vagy a főemberek követe, hanem Szentbenedeknek és apátjának hatalmába kerüljenek”.⁷⁸ A kóborlók kérdése nagy visszhangot váltott ki László III. törvénykönyvében. Királyi követ gondoskodott arról, hogy azok, akik mások embereit maguknál fogva tartották, szolgáltatassák őket vissza a királynak. Új tisztség keletkezett: a *ioccedeth*, vagyis a jók (a javak) szedője. Ennek feladata volt az ispáni várba összegyűjteni a szökött embereket és állatokat (juhokat, ökröket, lovakat). A ki nem váltott javak kétharmad része a királyt, egyharmada az ispánt illette, a püspök pedig tizedet kapott belőlük. A kiváltásért pénzt kellett fizetni a tulajdonosnak, s az így befolyt pénzt is a fenti arányban osztotta meg egymás között a király, az ispán és a püspök.

Nagy gondot fordított László III. törvénykönyve a bírászkodás kérdéseinek rendezésére. A nádor ítélkezését korlátozta, hiszen a királyi udvaron kívül csak az udvarnokok és az önként hozzá fordulók felett ismerte el joghatóságát. A királybírák (billogosok) vonatkozásában területi elvet érvényesített: mindegyik bíró csak saját kerületében ítélkezhetett, bírászkodási illetékességük alól kivette azonban a papokat egyházi személyeket és az ispánokat. Fellépett a törvénykönyv a hamis és a pert halogató bírák ellen. A törvénykönyv további cikkelyei közül a 28. a futárokról rendelkezett, a 15. pedig – amelyik a III. törvénykönyvet alkotó két törvénykezési dokumentum egyikét lezáró cikkely volt – arról intézkedett, hogy a király és a főemberek határozatait súlyos büntetések kilátásba helyezése mellett kellett megtartaniuk és megtartatniuk az uralkodó elit tagjainak és a birtokosoknak (püspököknek, ispánoknak, századosoknak, vitézeknek). Amennyiben ez a törvénykönyv valóban László trónra lépése előtt, Salamon és/vagy I. Géza alatt keletkezett, azt mutatja, hogy a mély krízis negyedszázados időszaka (1038–1063) után megkezdődött a válságból való kiemelkedés. Az alélt állam kezdett erőt gyűjteni ahhoz, hogy szigorú törvényekkel lépjen fel az őt felbomlasztani, szétzilálni igyekvő személyek és irányzatok ellen. Még markánsabban karolta fel ezt a törekvést László király.

A VÁLSÁG MEGOLDÁSA: SZENT LÁSZLÓ ÉS KÁLMÁN KORA

László korának törvényei

László trónra lépte 1077 tavaszán egybeesett az egész Európa jövőjét befolyásoló nemzetközi eseményekkel. A pápa és a német király között érlelődő ellentétek 1076-ban nyílt szakítást eredményeztek. 1077 januárjában került sor IV. Henrik nevezetes Cannossa-járására, amikor engedni kényszerült a főpapok kinevezésének kérdésében, s márciusban – még itáliai tartózkodása idején – országának fejedelmei ellenkirállyá választották Rudolf sváb herceget. A magyar krónika szerint Lászlót „a magyarok – akarata ellenére ugyan – királlyá választották..., sohasem tette fejére a koronát, mert inkább a mennyei koronát választotta, mint a földi, élő királyt megillető koronát”.⁷⁹ László – éppen úgy, mint bátyja, I. Géza – Salamonnal szemben illegitim (törvénytelen) királynak számított. Nem tudjuk, hogy végül is Lászlót mikor koronázták meg, és

azt sem, hogy milyen koronával. Megkoronázására onnan következtethetünk, hogy viaszpecsétje és pénzei koronás uralkodót ábrázolnak. László – I. Gézához hasonlóan – legitimációs gondokkal küzdött. IV. Henrikkel László ellenséges viszonyban volt Salamon miatt, onnan uralma elismerését nem várhatta. A pápa ekkor már – szemben az 1000 körüli helyzettel – hűbéri fennhatósága elismeréséhez kötötte a korona-küldést. Ezt igyekezett érvényesíteni I. Gézával szemben is, illetve ezt az elvet vitte sikerre Zvonimir horvát király esetében, aki 1075-ben a pápának tett hűbéreskü fejében nyert koronát VII. Gergelytől. Magyarországtól is egyértelmű elkötelezettséget várt a pápa személyével és irányvonalával kapcsolatban. Néhány héttel László megválasztása után VII. Gergely arra szólította fel Nehémiás esztergomi érseket, hogy „beszélj a nálatok választott királlyal [Lászlóval] s az ország főpapjaival és előkelőivel, megmondva és tanácsolva nekik, hogy akarataikat és az Apostoli Szék tisztességének kijáró alázatukat alkalmas követek által nyíltabban jelentsék ki”.⁸⁰ A legnagyobb valószínűsége annak a feltevésnek van – bár adat ezt nem erősíti meg –, hogy Lászlót 1077 második felében ugyanazzal a görög koronával koronázták meg, amellyel I. Gézá is.

Amennyiben a László nevéhez kapcsolt III. törvénykönyvet korábbra helyezzük, akkor László korának dekretális emlékeit két törvénykönyvbe foglalva hagyományozták ránk a 15–16. századi kódexek. A II. törvénykönyv László világi jellegű törvényeinek gyűjteménye, az I. pedig – az utolsó két cikkely kivételével – zsinati határozatokat tartalmaz. A 18 cikkelyt magába foglaló II. törvénykönyv nem egyazon időben keletkezett, hanem feltehetően két részből állították össze. A dekretum első részét, az első tíz fejezetre kiterjedő határozatokat Pannonhalmán hozták „Magyarország összes előkelői”, valószínűleg a király távollétében, azzal a bevallott céllal: „miképpen akadályozhatnánk meg a gonosz emberek üzelmait, és miképpen hozhatnánk rendbe *gens*ünk [népünk] ügyeit”.⁸¹ A második rész keletkezéséről még ennyit sem tudunk. A II. törvénykönyv központi kérdése továbbra is a tolvajlás visszaszorítása volt, a cikkelyek fele, 9 kifejezetten a lopással foglalkozott (1–4., 9–10., 12–14.). Semmivel sem lettek enyhébbek a III. törvénykönyvhöz képest a tolvajokkal szembeni szankciók. Az egyik cikkely szerint a tolvaj szolga – hacsak nem menekül menedékhelyre: egyházba, a király udvarába vagy a püspök lábához – orrának levágásával bűnhődjék, a visszaeső bűnöst pedig akasszák fel. Egy másik cikkely úgy intézkedett – s ez is a II. számmal jelölt törvénykönyv két részből való összeillesztését bizonyítja –, hogy a lopáson kapott szolgát akasszák fel, ha a templomba menekül, vakítsák meg. A tolvaj szabadot a törvénykönyv mindkét részében felakasztással büntette a törvény. A drákói szigort az indokolta, hogy a tolvajlásban az elszegényedett, közvetlenül a lesüllyedés előtt álló szabadok járhattak az élen. Egy tyúk értékénél nagyobb (avagy tíz denár értékű) tolvajlást a szabadok esetében már halállal sújtottak. Más cikkely liba vagy tyúk jogtalan eltulajdonítását a tolvaj fél szemének elvesztésével büntette. A tolvaj szabadnak 10 évnél idősebb gyermekeit szolgaságra ítélte a törvény apjuk bűne miatt. Érdekes, hogy egyházi rendű személy is vetemedhetett tyúk, gyümölcs vagy más dolog ellopására. A törvény szerint továbbra is alkalmazták az istenítéletet mindazokkal szemben, akik lopás gyanújába keveredtek.

A II. törvénykönyv többi 9 cikkelye széles körből merített, de még itt is számos esetben a tolvajlás a motiváló tényező. Visszhangot kapott a kóborlás, amennyiben az egyik cikkely biztosította a lopott jószág (állat) utáni nyomozást (5.). Eszerint az állattolvajok is gyarapították a menekülők számát. A tolvaj iránt elnéző bíróval szemben igen szigorúan lépett fel a törvény: minden javát elvesztette, őt pedig szolgaságba taszították. A bírónak érdemesebb volt az ártatlant felakasztatnia, mintsem a bűnöst

futni hagynia, mivel ha ártatlant akasztott fel, akkor csak pénzbüntetéssel sújtották (6.). A lopott javak forgalomba hozatalának megakadályozását célozta az a rendelkezés, hogy csak vásáron lehetett kereskedni, s az ügyletről szerződést kellett készíteni (7.). Az emberölésről szólva az egyik cikkely úgy intézkedett, hogy amennyiben e bűn elkövetője meghatározott összegnél (110 pénznél) kisebb értékű vagyonnal rendelkezik, veszítse el szabadságát (8.). Nem másról van itt szó, mint a jogi helyzet hozzáigazításáról a tényleges vagyoni helyzethez, vagyis a vétkes szegénynek a szolgák között van a helye. Hasonló a törekvés a más házáat megtámadó nemes vagy vitéz büntetése esetén is. Ha elegendő vagyona van, vagyonának kétharmad része bánja a bűntettet, „ha pedig nincs elegendő vagyona, fejének megnyírása után megkötözve és megostorozva vezessék a piacon körben, és így adják el⁸² szolgának (11.). Végezetül több cikkely korlátozta a lovak és ökrök kivitelét külföldre. Mindehhez a király engedélye volt szükséges, s akik királyi engedély nélkül engedtek lovakat és ökröket külföldre vinni, ha ispánok, tisztségüktől meg kellett fosztani őket, ha pedig örök és szegények, szabadságukat veszítették el (15–18.).

László I. törvénykönyve az 1092-ben Szabolcs várában tartott zsinat határozatait tartalmazta, amelyek László elnökletével, a püspökök, apátok, előkelők jelenlétében, az egész papság és a nép tanúskodása mellett születtek. Nem alaptalan a gyanú, hogy valójában ezek is több zsinat anyagát fogták össze, s ezek egyike lehetett a szabolcsi, amelyhez később, a szerkesztés során kapcsoltak valamennyi egyházi tárgyú rendelkezést. A szabolcsi zsinat összehívása azzal az 1091. évi politikai irányváltással kapcsolatos, amelynek során László elfordult II. Orbán pápától, és a német uralkodó által elismert ellenpápa támogatóinak sorába lépett. Az alkalomnak megfelelően vallási, egyházi tárgyú cikkelyeket foglalt magába a törvénykönyv, szám szerint 42-t (ezek közül az utolsó két cikkely eredetileg máshonnan került ide). A papi nótlenség kérdésében türelmes álláspontra helyezkedett László, s ezzel nem VII. Gergely szigorú rendelkezése mögé sorakozott fel, hanem a ravennai ellenpápa, III. Kelemen szellemében foglalt állást. Eszerint az első házasságban élő papok számára ideiglenes engedélyt adott a házasság fenntartására, csak a másodszor nősült áldozó- és szerpapokat ítélte az életközösség felbontására (1., 3.). Számos cikkely védte az egyházak vagyonát (5–6., 23–24.), szabályozta a tizedfizetés kötelezettségét a szabadokra nézve és általában véve (27., 30., 33., 40.). A megkeresztelkedett izmaelitákat (mohamedánokat) óvta a régi vallásukhoz való visszatéréstől, irányukban tehát az asszimiláció érvényesült, míg a zsidók esetében éppen az elkülönülés: a zsidóknak meg kellett válniuk keresztény feleségüktől vagy szolgájuktól (9–10.). Több cikkely foglalkozott az apátok és szerzetesek helyzetével: az apátot egyértelműen a püspök joghatósága alá rendelte (21., 35–36., 39.).

Még Lászlónak is nagy gondot kellett fordítania a hitélet erősítésére. Igaz, már csak egy cikkely szól azokról, „akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékot visznek”,⁸³ s ezeknek egy ökörrrel kellett bűnüket jóvátenniük (22.), annál több probléma lehetett viszont a templomba járással. A templomtól távol eső falvak népéből csak egy-egy embert kötelezett az istentiszteleten való részvételre. Aki viszont mintegy „igazolatlantul” nem jelent meg a templomban, azt verésekkel kísérelték meg jobb belátásra bírni (11.). Gyakori lehetett egyházi ünnepekkor a vadászat, a vásározás; akik a templom helyett ezeket választották, azokat lovak elvesztésére ítélték (12., 15–16.). A falusiaknak előírta a törvény, ha templomukat elhagyva máshová vándoroltak, „püspöki joggal és királyi parancssal kényszerítsék őket oda visszatérni, ahonnan elmentek⁸⁴ (19.). Intézkedett László a

régiség és lázadás miatt elpusztult vagy felégetett templomok újjáépítéséről, s István törvényével összhangban a királynak kelyheket és ruhákat, a püspöknek könyveket kellett adnia (7–8.).

László egyházpolitikája

László nagymértékben foglalkozott az egyház ügyeivel, tettei az egyház erősítését, további kiépítését szolgálták. László alapította a zágrábi püspökséget (1091 táján), hogy a vidék bálványimádásnak hódoló népét a kereszténység útjára vezesse. Mivel ezen a területen szláv nyelvű népesség élt, Zágráb első püspökéül a cseh (tehát szláv nyelvet ismerő) Duchot állította, a zágrábi egyház szolgálónépeit pedig a Szávaig elnyúló Somogy és Zala megyékből biztosította. Bizonyos, hogy László nevéhez fűződik a bihari püspökség központjának a közeli (Nagy)Váradra történő áthelyezése, s ugyancsak László korához kapcsolható a kalocsai érsekség központjának a jóval délebbi Bácsra vitele. Az előbbi esetben közlekedési szempont szólhatott az áthelyezés mellett, az utóbbi székhelyváltást a déli irányú térítőtevékenység fokozódásával (újabbán a keleti angoloknak a térségben való megjelenésével) hozták kapcsolatba. Az első bácsi (bácskalocsai) érsek Fábián lett, aki a zágrábi püspökség alapításakor már biztosan hivatalban volt. Mindkét helyen szerveződött székeskáptalan.

A püspöki székhelyeken a püspököket segítő székeskáptalanok öse, a dómkolostor kialakulása Szent István király alatt vette kezdetét. Ez az intézmény olyan közösséget jelentett, amelyben világi papok, azaz kanonokok és bencés szerzetesek szerzetesihez hasonló közös életet éltek a püspökkel együtt. A tényleges székeskáptalan azáltal született meg, hogy a bencések a 11. század közepétől kiszorultak onnan. A nem püspöki székhelyeken létrejött káptalanokat társaskáptalannak nevezzük. A káptalani szervezet szélesebb körű elterjesztésében Lászlónak nagy érdemei voltak. A káptalan élén a prépost (*prepositus*) állt, tagjai a kanonokok, főbb tisztségviselői pedig a káptalani iskolát vezető olvasókanonok (*lector*), a liturgiát irányító éneklőkanonok (*cantor*), a kincstárat és a levéltárat felügyelő őrkanonok (*custos*), valamint a gondnoki és szervezeti ügyeket intéző dékánkanonok (*decanus*) voltak. A káptalan tagjai a 11–12. században együtt, közös hálótermekben laktak, a káptalani teremben naponként összejöttek, közösen végezték az egyházi szolgálatot, étkezésük is közösen zajlott le, naponta csak egy főétkezés volt, az ebéd. Az ilyen papi testület természetesen nem tette lehetővé a házasságkötést. A magyar katolikus egyház életének első évtizedeiben, amikor a püspökök a bencés szerzetesek közül kerültek ki, a püspök munkatársai szigorú fegyelem alatt éltek. Hamarosan ugyan világi papok váltották fel a szerzeteseket a püspök környezetében, de továbbra is, egészen a 12. század végéig, szerény, igénytelen életvitelt folytattak a kanonokok. A káptalani hálózat kiépülésének nagy szerepe volt a magyarországi iskolázásban. Az István korától kezdve működő bencés iskolák mellé felsorakoztak a kialakuló káptalani iskolák. Már 1079-ben találkozunk egy kanonokkal, aki az akkor magas tudományos minősítésnek számító *magister* 'mester' címet viselte. Társaskáptalanokat a 11. században csak az Árpád-ház tagjai alapítottak. Az első a székesfehérvári prépostság volt. László király és a dukátus ura, Lampert herceg nevéhez fűződik a titeli társaskáptalan alapítása. Kiterelbényesedett László alatt a középszintű egyházi igazgatási szervezet, amelynek első formáját István korában az ispán mellett szereplő pap (*presbiter*) jelentette. László korában felbukkant az *archipresbiter*, majd Kálmán korában az *archidiaconus* név, s már kialakult formájában áll előttünk a főesperesi intézmény. A főesperesek az alsópapság előljárói voltak. László törvényei

bizonyítják, hogy a király nagy gondot fordított a templomok felújítására, illetve új plébániák alapítására.

Jelentős támogatást nyertek László korában a királyi apátságok. A 11. század végén legtöbb monostorunk élvezte László bőkezű adományait. Birtokokat, javadalmakat kapott pl. Pannonhalma, Bakonybél és Pécsvárad. László készítette el 1086-ban a bakonybéli, 1093-ban pedig a pannonhalmi apátság ingatlanait és javait összeíró okleveleket. A korabeli magyar bencés szellemiségre vet fényt, hogy a 11. század végén a pannonhalmi egyháznak 80 kötetnyi könyvtára volt, ahol a túlsúlyban levő liturgikus könyvek mellett a klasszikus auctorokat Cícero, Cato, Lucanus, a középkori szerzőket pedig Sevillai Izidor képviselte. László nevéhez fűződik 1091-ben a somogyvári bencés apátság alapítása. A monostort Szent Egyed tiszteletére emelték, a titulus bizonyosága annak a kapcsolatnak, amely László és a franciaországi Saint Gilles- (Szent Egyed-) apátság között létesült. Somogyvár lényegében Saint Gilles tulajdonába került, mivel Saint Gilles a pápáé volt, Somogyvárt szoros kapcsok fűzték Franciaországhoz (apátjai évszázadokon keresztül franciák voltak) és a pápához. Az 1091. évi alapításon, valamint a megelőző tárgyaláson részt vett Teuzo pápai legátus, valamint Odilo, Saint Gilles apátja. László király 1091-ben Oderisius Monte Cassinó-i apáthoz intézett levelében beszámolt a Saint Gilles javára tett jótéteményéről, s kapcsolatot kívánt kiépíteni magával Monte Cassinóval is. Oderisiustól – vallásos buzgalma jeléül – Szent Benedek ereklyéiből kért egy részecskét. Bihar megyében, ahol a szentté avatott István király ellopott jobb kezét fellelték, László fából monostort építtetett, s a szentjobbai apátságot adományokkal látta el. A későbbi hagyomány Lászlóhoz kapcsolta az erdélyi Kolozsmonostor és a dunántúli Bába monostorának alapítását.

Szervesen illeszkedtek László egyházpolitikájába az 1083. évi szentté avatások. A stabilizáció útjára lépett Magyarország hozzákezdett, hogy országos kultuszt teremtsen mindazoknak, akiknek ténykedése végső soron megalapozta László sikereit. A kezdeményezés Lászlótól indult ki. A pápa, VII. Gergely erre apostoli levélben intézkedett, hogy „mindazoknak testét felemeljék, kik Pannoniában a keresztény hit magvait igehirdetésükkel vagy intézkedésükkel hintve azt Istenhez térítették”.⁸⁵ Legelőbb a Csanádon eltemetett Gellért holttestét exhumálták 1083 júliusában, majd 1083 augusztusára Székesfehérvárra László országos zsinatot hívott össze István testének felemelésére. A sírra helyezett hatalmas kő azonban csak azt követően mozdult el – legalábbis így örökölték ránk a hagyomány –, amikor László intézkedett, hogy Salamon bocsássák szabadon fogságából. Nem volt immár akadálya a holttest felemelésének. Mivel a sírnál az ilyenkor elengedhetetlenül szükséges „csodák” is megtörténtek (bénák kezdtek el újra járni), a 45 évvel korábban elhalt uralkodó szentsége bizonyítást nyert, így István a szentek sorába emelkedett. November folyamán fia, Imre szentté avatására került sor, s könnyen lehet, hogy szintén 1083-ra helyezhető a nyugati Felvidéken tisztelt zobori szerzetesek, András-Zoerard és Benedek kanonizálása, akiknek legendája már Salamon király korában elkészült. Magyarországnak tehát saját szentjei lettek, a magyarországi állam és egyház megteremtette a maga ő- és hőskultuszát. Az 1092. évi szabolcsi zsinat egyik cikkelye a Magyarországon megült egyházi ünnepek között már feltüntette István, Imre és Gellért ünnepét is. A szentté avatásokhoz kapcsolódóan készültek el további magyarországi legendák, így egy feltételezett ő- s Gellért-legendát, valamint István nagyobbik legendája (amelyről azonban feltehető, hogy csak a szentté avatás után készült).

László pápapárti külpolitikája

László uralkodásának nagyobb részére a pápapárti politika, a német uralkodóval való szembenállás a jellemző. Ezt örökölte László elődjétől, I. Gézától, s erre kényszerült maga is hasonló okból: a trónról letaszított Salamon IV. Henrik támogatását élvezte. Érthető, ha László IV. Henrik német ellenlábásával, Rudolf ellenkirállyal kötött szövetséget, sőt 1079-ben feleségül vette Rudolf leányát, Adelhaidot. Házasságukból fiúgyermek nem született. Mindenesetre László követei Rudolf goslari udvarában 1078 pünkösdjén más uralkodók követeknek társaságában IV. Henrik elleni katonai akciók összehangolásáról tanácskoztak. 1079 elején László hadjáratot vezetett az ország nyugati peremére, ahol Salamon tényleges hatalmat gyakorolt, és sikerült Moson várát visszafoglalnia Salamontól. László hadjáratát Magyarországon úgy tekintették, mint a németek elleni katonai vállalkozást. Salamon hatalma Pozsony várára és környékére szorult vissza. Megtorlasként IV. Henrik 1079 tavaszán Magyarországra tört, de nem tudta visszaállítani Salamon elvesztett hatalmát. Ama német belviszály során, amely az 1070-es évek végén IV. Henrik és a bajorországi előkelők között támadt, néhány bajor gróf Magyarországon keresett menedéket. VII. Gergely pápa 1079. március 21-én levelet intézett Lászlóhoz, akit „a magyarok királyának” címzett, tehát elismert Magyarország törvényes uralkodójának. Ebben a levélben László pártfogásába ajánlotta a Német Királyságból számkivetésbe üzött grófokat. Nagy megnyugvására szolgálhatott a nehéz helyzetben levő pápának, hogy a magyar királyt a maga táborában tudhatta. Nem véletlenül indította levelét e szavakkal: „Miként híveid gyakori üzeneteiből tudjuk, és a mieink állításaiból is értesültünk, felséged teljes szeretettel és szíve szerint kész Szent Péternek szolgálni és nekünk engedelmeskedni, ahogyan azt az egyházi hatalom megköveteli, és ahogyan az a szerető fiúhoz illik,” s nyilván ezért biztosította a pápa Lászlót arról, hogy „téged méltán kell más királyoknál jobban, különlegesebben szeretnünk”.⁸⁶

Salamon 1081-ben meghódolni kényszerült László előtt, ugyanis Luitpold (Lipót) osztrák örgróf ismét szembefordult IV. Henrikkel, s ez azt jelentette, hogy Salamon pozsonyi „királyságát” nyugatról is, keletről is ellenséges erők fogták közre. László és Salamon megbékítésén elsősorban püspökök fáradoztak, hasonlóképpen, mint pár évvel korábban Géza és Salamon ellentétének elsimításán. Salamon elhagyta Pozsonyt, László elegendő javadalmat biztosított neki ahhoz, hogy uralkodói fényűzés közepette éljen. Mivel ekkor Salamon lemondott királyi tisztéről, László ettől kezdve számított legitim uralkodónak. Az ország főemberei nem engedték, hogy László Salamonnal osztozzék az országon. Lampert ugyanis mindenben együtt tudott működni Lászlóval, a vezetése alatt álló hercegség tehát szinte nem is jelentette az ország erőinek megosztását. Joggal félték azonban az előkelők attól, ha Salamon tényleges hatalomhoz jut az országban, a stabilizáció útját járó királyi hatalom ellenpontjává válik. Várakozásaikban csak ott tévedtek, hogy Salamonnak nem volt szüksége területi különkormányzatra ahhoz, hogy fellépjen Lászlóval szemben. 1082-ben Salamon merényletre készült László ellen. „Háborgó lélekkel dülva-fúlva azon mesterkedett – írja Salamonról a magyar krónika –, hogy az ártatlan László vérént kiontsa. De maga esett a verembe, amelyet ásott... László király pedig, miután rajtakapta Salamont a gázságon, elfogta őt és Visegrádon börtönbe vetette.” A magyar krónika ugyan úgy folytatja a történetet, hogy László váltig búslakodott a börtönben sínylődő Salamon miatt, s imádkozott, hogy Salamon jobb belátásra térjen, s ha ez bekövetkezett volna, „valóban visszaadta volna neki teljes egészében a királyságot, magának csak a hercegséget tartotta volna meg”,⁸⁷ ez azonban aligha fedte a

valóságot. László soha nem gondolt komolyan arra, hogy Salamon javára lemondjon a trónról. Ha ezt tényleg meg akarta volna tenni, 1081. évi kibékülésükkor megtehetette volna. Salamon 1083 augusztusában, István király szentté avatása kapcsán szabadult ki börtönéből, néhány napot töltött csak László mellett, nyugtalan vére kiűzte az országból, előbb Regensburgban járt, bizonyára támogatást akart szerezni ügyéhez, majd ennek híján rövidesen a besenyőknél kötött ki.

A besenyő vezérnek, akit a magyar krónika „kun”-nak mond, és Kutesk néven szerepeltet, Salamon azt az ajánlatot tette, hogy neki adja Erdélyt, és feleségül veszi a leányát (jóllehet hitvese, Judit, IV. Henrik leánytestvére még élt), amennyiben a besenyők megsegítik őt László ellenében. 1085-ben be is törtek a besenyők Magyarországra, Ung és Borsova megyéig jutottak el, amikor László ellenük fordult, s kiverte őket az országból. 1086-ban a besenyők a bizánciak ellen csatáztak a Balkán-félszigeten, ebbe a harcba avatkozott be 1087-ben a besenyők oldalán Salamon is, aki a bizánciak kardja által halt meg. Felesége, Judit már a következő évben új házasságot kötött Władysław Herman lengyel fejedelemmel, ami csalhatatlan jele annak, hogy Salamon valóban meghalt 1087-ben. Későbbi hagyomány legendafüzért költött Salamon alakja köré; eszerint több alkalommal látták rövid időre Magyarországon felbukkanni, még Kálmán király korában is. Az Isztriai-félszigeten levő Polában pedig, ahol hamvai nyugodtak, jóval később szentként tisztelték. Salamon halálával megszűnt a legfőbb ok, ami Lászlót szembeállította a német uralkodóval. Egyelőre azonban László még a pápai irányvonálhoz tartozónak tekintette magát, VII. Gergely halála után az új pápa iránt is hűségesnek mutatkozott. Követői 1087 augusztusában megjelentek a speyeri birodalmi gyűlésen, ahol támogatásukról biztosították III. Viktor pápát az ellenpápával és IV. Henrikkel szemben. 1090-ben meghalt Adelhaid, László felesége, vagyis újabb területen oldódott el a kötelék, amely Lászlót a német császár ellenfeleihez kapcsolta. Ezek a körülmények előrevetítették azt a politikai irányváltást, amelyre az 1090-es évek legelején sor is került.

1083-ban a bizánci császár az Al-Duna vidékén, a hajdani Moesia provincia területén telepítette le azokat az angolokat, akik Hódító Vilmos elől menekülve hajón érkeztek Konstantinápolyba. Miután elfoglalták a földet a besenyőktől, Magyarországtól kértek papokat, nem akarván a görögök hitét követni. László teljesítette kérésüket. Amikor pedig önálló püspökséget akartak a keleti angolok, felszentelésében a térséghez legközelebb eső magyarországi érsekség, a kalocsai jutott szerephez. Egy feltevés szerint a keleti angolok feletti latin hegemonia érvényesítésével (tehát egy latinizációs programmal) kapcsolatos a kalocsai érsekség központjának a keleti angolokhoz közelebb fekvő Bácsra helyezése. Ez legkésőbb 1090-re megtörtént. László azonban nem csupán egyházi téren, hanem a világi hatalom szférájában is igényt formált a keleti angolok területére. Erre utal, hogy 1091. évi oklevelében „a magyarok és Moesia (*Messia*) királyának”⁹⁸ nevezte magát. Mivel László ezzel elvileg bizánci terület urává nyilvánította magát, ráadásul a keleti angolokat a görög egyház fennhatósága alól akarta kivonni, elromlott a Bizánccal fenntartott szívélyes viszony.

László utolsó évei, külpolitikai irányváltása

Mind a Bizánci Birodalommal, mind a pápasággal fennálló kapcsolatban új minőséget eredményezett László 1091. évi horvátországi katonai akciója. Horvátországban 1087-ben meghalt az a Zvonimir király, aki még 1075-ben VII. Gergelytől kapta koro-

náját, és ennek értelmében Horvátország pápai hűbérnek számított. Halála után zavaros helyzet alakult ki Horvátországban, ami egyenesen csábította a hódításra éhes hatalmakat. A terület elvileg Bizánc érdekszférájához tartozott, de a keleti császárság nehéz időket élt át a keletről támadó szeldzsukok, a nyugatról fenyegető dél-itáliai normannok, valamint az északról betörő besenyők miatt. Bizánc tehát nem avatkozhatott be a horvát belviszályokba. Komolyan fenyegetett viszont a normannok és főleg a Bizánctól formálisan függő Velence aktivizálódása Horvátország megszerzése érdekében. Ebben a helyzetben a leggyorsabban László cselekedett, akit testvére, Ilo-na (Lepa), Zvonimir özvegye is közbelépésre kért. László 1091-ben a Száván átkelve Horvátországot elfoglalta, és Tengerfehérvárnál kiért a tengerhez. Ezután írta már idézett levelét Oderisius Monte Cassinó-i apáthoz, amelyben Itália szomszédjának minősítette Magyarországot, „mert – közlése szerint – már csaknem az egész Szlavóniát [Horvátországot] megszereztem”.⁸⁹ Horvátország élére bátyjának, Gézának fiatalabbik fiát, Álmost állította. László hadjáratát, amely Dalmácia elfoglalásával folytatódott volna, megszakította a kunok betörése Magyarországra. A kun had Kapolcs vezetésével szinte egész Kelet-Magyarországot végigpusztította, mígnem a Horvátországból visszatérő László a Maros és az Al-Duna közti Pogánics folyónál győzelmet aratott felettük, s az Al-Dunához közel legyőzte a vereség megbosszulására érkezett, Ákos vezette kun sereget is.

László horvátországi hódítása II. Orbán pápa nemtetszését váltotta ki. A hódítás nyomán pápai hűbérben levő terület került Magyarország fennhatósága alá, anélkül, hogy erről az uralomváltásról László előre tájékoztatta volna a pápát. Ráadásul az új horvát király, Álmos nem hajlott a pápa iránti hűség kinyilvánítására. László ebben a helyzetben szakított a pápapárti irányvonallal, s IV. Henrik támogatóinak sorába lépett. 1092 végén már IV. Henrik küldött követeket a magyar uralkodóhoz. Bizánc érdekeit szintén sértette a horvátországi hódítás. Ezt ugyan a keleti császárság nem akadályozhatta meg, de Dalmácia felett megerősítette uralmát. László élete utolsó éveiben rendre hadat vezetett a szomszédos országokba. 1092-ben Vaszilko orosz részfejedeleme ellen indult, mert a kunok az előző évben az ő tanácsára támadták meg Magyarországot. 1093-ban vagy 1094-ben Władysław Herman felkérésére és megsegítésére Krakkó alá vonult, s ostromzár alatt tartotta a lengyel fejedelem iránt hűtlen várost. 1095-ben a cseh belviszályokba kívánt beavatkozni, de betegsége megakadályozta a hadjárat véghezvitelében. 1093 tavaszán egy francia gróf haladt át Magyarországon Jeruzsálem felé tartva, s Bodrog várában felkereste Lászlót. Talán ez, valamint László szentföldi zarándoklatának a terve csapódott le a magyar krónikában úgy, mintha Lászlót európai uralkodók egyenesen a Szentföld felszabadítására kérték volna fel, holott László már nem élte meg az I. keresztes hadjárat meghirdetését.

László utolsó hónapjait a trónutódlás rendezése tölthette ki. Fiú utódot nem hagyott hátra, így bátyjának, Gézának két fia, az elsőszülött Kálmán, valamint Álmos jött szóba örökösöként. László mindenképpen Álmost látta volna szívesebben Magyarországon trónján. Álmos délceg ifjúként jobban megtestesítette azt a királyideált, amelynek a magas termetű, bátor harcos hírében álló László első magyarországi képviselője volt. Ráadásul Álmos császárpártisága tökéletesen megfelelt annak a politikai irányvonalnak, amelyet 1091 után László követett. Nem véletlen, hogy László Horvátország élére a másodszülött Álmost állította. Kálmánnak a trónörökösödésből történő kizárására nyíltan utal az a tény, hogy nagybátyja papi pályára adta, ami általában a trónutódlás szempontjából „felesleges” gyermekek sorsa volt a középkori Európában. Kál-

mán gyorsan haladt előre a papi pályán, egri vagy más változat szerint váradi püspök lett. László uralkodásának utolsó éveiben nyílt szakítás következett be László és Álmos, valamint Kálmán között, s Kálmán híveivel együtt Lengyelországba menekült. Ennek közvetlen kiváltó okát nem tudjuk: lehet, hogy Lászlónak a pápával történő szembefordulása okozta Kálmán emigrálását, de lehetséges, hogy tudomására jutott Kálmánnak László rendelkezése, „hogya utána Álmos uralkodjék”,⁹⁰ s a szintén hatalomra vágyó Kálmán lengyel segítséggel kívánta nyomatékossítani trónigényét. A magyar krónika szerint ugyan László, amikor a cseh hadjáratba indulván a cseh–magyar határon súlyos betegségbe esett, követei révén visszahívta Lengyelországból Kálmánt, de bizonytalan e hír valóságtartalma; s ha ez fedné is az igazságot, nem tudjuk, mi idézte elő László lépését. Mindenesetre amikor 1095. július 29-én meghalt, a magyar trón birtoklásának ügye nem volt rendezettnek tekinthető. László holttestét Somogyvárott, az általa alapított bencés apátságban temették el, később vitték át hamvait Váradra. Itteni sírja később a középkori magyar állam kultikus helyévé, zarándoklatok célpontjává vált.

Kálmán pápapárti külpolitikája

Nem tudjuk, hogyan került Kálmán trónra. Mivel nem 1095-ben, hanem csak 1096-ban koronázták meg (felszentelt pap lévén, „a pápa engedélyével”⁹¹), bizonyosra vehető, hogy királlyá avatása nem ment nehézségek nélkül. Kálmán és Álmos között nyilván hatalmi harc tört ki, amely csaknem egy esztendőig elhúzódott, s végül is az idősebb testvér győzelmével végződött. Kálmán azonban csak kompromisszum árán tudott a királyi koronához jutni. Átengedte Álmosnak a hercegséget, ami komoly hatalmi bázist biztosított számára, és ennek fejében öccse megvált horvát királyi méltóságától. Kálmán és Álmos ellentéte a nemzetközi politika erőviszonyaihoz igazodott.

Kálmán a pápapárti irányzat híve volt. Erre orientálta papi mivolta, továbbá az, hogy a trónért a császárpárti irányvonalat követő Álmos ellen kellett küzdenie. Értethető, ha II. Orbán pápa 1096. július 29-én így kezdte Kálmánhoz intézett levelét: „Nem kis örömmel örvendeztünk, hallva, hogy nagyságod a mindenható Isten rendeléséből Magyarország kormányára emelkedett.” A katolikus egyház feje nem titkolt reményeket táplált Magyarország állásfoglalását illetően a már hosszú évek óta dúló investitúraharcban: „E sátáni üldöztetés viharai között országod már régen elszakadt az Apostoli Szék iránti engedelmségtől, és a hamisság fejedelmeinek meghódolván a széles úton tévelygett. Most azonban az isteni kegyelem a te személyedet magasztalta fel, hogy elvedd népének szeméről az ellenzõt.” Biztosította a pápa Kálmánt, hogy „ha mindazt a tisztességet és méltóságot, amit elődöd, István a mi apostoli egyházunktól kiérdemelt, valódi jóindulattal kéred, teljes készséggel és jóindulattal megadjuk, amennyiben az apostoli egyház egységében szilárd kitartással megmaradsz”.⁹² Ugyanakkor a IV. Henrik nevében szóló, Álmoshoz, „a dicső herceghez és hű baráthoz” címzett, a „leghívebb baráti indulattal” megfogalmazott levélben ez olvasható: „És valamint te velünk szemben jól kezdted, úgy kérjük szeretettednek kedvességét, hogy maradj meg ezen az úton, semmisítsd meg és taposd el ellenségeinket; ne kíméld őket, míg egészen megtörve nincsenek. Mi is, hasonló módon, barátai leszünk barátaidnak, halálos ellenségei ellenségeidnek. Azt a szövetséget, melyet nagybátyáddal [Lászlóval] kötöttünk, a mai naptól fogva töretlenül meg akarjuk tartani életünk végéig.”⁹³